

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ-ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
«ՊՐՈՍՊԵԿՏԻՍ» ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ ՀԿ

ԻՆՉՊԵՍ ԴԱՍԱԿԱՆԴԵԼ
ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՆ
ՁԵՌՆԱՐԿ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ



ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԱԻԱՆԴՈՒՄԸ

ՌՈՒԲԻՆԱ ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ

Գալիֆորնիոյ Համալսարանի Դասախօս

Ա.

Եթէ այս դասախօսութիւնը կարդալու լինէի ոչ-հայ ուսուցիչներին և փորձէի խրախուսել նրանց Հայոց Ցեղասպանութիւնը դասաւանդել օտար դպրոցներում, պիտի մօտենայի համամարդկային պատմութեան սկզբունքներով: Պիտի կրկնէի George Santayana-ի խօսքը՝ “Those who forget the past are doomed to repeat it,” (նրանք ովքեր մոռանում են անցեալը դատապարտուած են կրկնելու այն): Պիտի քաջալերէի դաստիարակել այնպիսի սերունդ, որ տեղեակ է պատմութեան մեջ տեղի ունեցած մարդկային իրաւունքների կոպիտ խախտումների, կոտորածների մինչև ցեղասպանութեան դէպքերին և աչալորջ է որպէսզի դրանք չկրկնուեն: Պիտի յիշեցնէի Հիթլերի խօսքը՝ «Այսօր ո՞վ է այլևս յիշում հայերի ջարդի մասին» և կրկնէի այն համոզումը, որ շատ պատմաբաններ և քաղաքագէտներ են հաստատել, այն է՝ եթէ աշխարհը ճանաչէր և դատապարտէր թուրքի ոճրագործութիւնը հայ ժողովրդի դէմ, հրէական ողջակիզումը տեղի չէր ունենայ: Եւ վերջապէս այս նախաբանս պիտի եզրակացնէի Israel Charny-ի այն հաստատումով, որ «Մենք պիտի սովորենք Ողջակիզման և այլ ցեղասպանութիւնների մասին, որպէսզի ատելի լաւ մարդ դառնանք, ատելի հոգատար, ատելի գթասիրտ. կարևորենք արժէքը ամէն մէկ մարդ էակի՝ որպէսզի նման գազանային ոճիրներ չկատարուեն այլևս, որպէսզի աշխարհը ատելի բարի, ատելի մարդկային միջավայր դառնայ, որպէսզի նման ահռելի դէպքերը թշնամանքով հակադարձուեն ու կանխարգիլուեն: Մենք պիտի յիշենք անցեալի այդ ահռելի դէպքերը որպէսզի դատապարտուած չլինենք դրանք կրկնելու»:

Այս նախաբանը բերում է մեզ տալու պատասխանը այն թիրիմացութեան, որ գոյութիւն ունի նաև հայ իրականու-

թեան, նոյնիսկ հայեցի կրթութեան ոլորտում աշխատող անհատների մէջ, թէ ինչո՞ւ դասաւանդել ցեղասպանութեան մասին, ինչո՞ւ մանկահասակ աշակերտներին ենթարկել ահագոյ տեսարանների, արիւնոտ պատմութիւնների յաճախանքին, պոտորել նրանց միտքն ու հոգին վախով, կասկածով, անապահովութեան զգացումով և այն համոզումով թէ մարդը ատակ է մարդու դէմ գազանային ոճիրներ գործելու:

Պատասխանը՝

Որովհետև, այդ միջոցով աշակերտը, աշխարհաքաղաքացին.

1. սովորում է ցեղասպանութեան վնասների մասին.
2. սովորում է չհանդուրժել նման դէպքեր ուր էլ որ պատահելու լինեն.
3. սովորում է անտարբեր չմնալ ուրիշների դէմ կատարուած անարդարութեան հանդէպ.
4. սովորում է, որ ժողովրդավարութիւնը պիտի պահպանել ու գնահատել.
5. սովորում է, թէ ուժի շահագործումը, ունեցած դիրքի ու պաշտօնի չարաշահումը ինչպիսի չարիքների պատճառ կարող են լինել.
6. սովորում է գնահատել բազմամշակոյթ, բազմազգ, բազմալեզու և բազմակրօն համայնքները.
7. սովորում է հետևանքը միջցեղային ատելութեան (racial hatred), նախապաշարումի (prejudice) և անտարբերութեան.
8. սովորում է պաշտպանել իր իսկ քաղաքացիական և մարդկային իրաւունքները հասարակութեան մէջ, իր հայրենիքում կամ այլ միջավայրում:

Իսկ այս բոլորի նախապայմանը, ի հարկէ, մանկավարժական, հոգեբանական, մեթոդաբանական հիմունքների ճշկրիտ կիրարկում և տարիքային պատշաճութեամբ նիւթերի ընտրութիւն:

Այսօր ուզում եմ հաւատալ, որ դուք էլ չէք կասկածում թէ Հայոց Տեղասպանութիւնը, մեր պատմութեան այդ սև էջը, հայ ժողովրդի ու Հայաստանի ճակատագիրը շրջող այդ անկիւնադարձը պիտի կարևորութեամբ սերունդներին փոխանցուի: Ինչո՞ւ, որովհետև Հայոց Տեղասպանութիւնը միայն անցեալ չէ, այլ հիմքն է մեր ներկայի, մեր ապագայի, մեր պահանջների, որ է արդարութեան հատուցում: Մեր ազգային գերագոյն նպատակները Հայոց Տեղասպանութիւնից են մեկնում՝

Ճանաչում, Վնասից հատուցում, Հայրենի հողերի վերադարձ

Անգլերէնով ասուած՝ The Three Rs:

Recognition, Retribution, Restoration

Քանի արդարութիւնը չի հատուցուել, մենք չենք կարող լիիրաւ ազգ դառնալ, զոհի խեղճ ու փոքր ազգ լինելու հոգեբանութիւնից ազատագրուել:

Բայց ինչպէ՞ս դասաւանդել ցեղասպանութիւնը, ո՞ր տարիքից: Վերջապէս, բոլորս էլ գիտենք, որ դա բարդ ու խրթին յղացք է, դժուար ըմբռնելի նոյնիսկ չափահաս մարդկանց համար: Բոլոր պարագաներում, սակայն, ցեղասպանութիւն յղացքի լիակատար ըմբռնումը պահանջում է՝ տեղեկութիւն կամ իրազեկութիւն (information), ուսուցում (education), յիշատակութիւն (remembrance), միջամտելու պատրաստակամութիւն (willingness to get involved): Ե՞րբ և ինչպէ՞ս փոխանցել դրանք:

Հայաստանի կրթական համակարգում առաջադրուած դասածրագրով ցեղասպանութեան պաշտօնական ուսուցումը (education) կատարում է 8-րդ և 11-րդ դասարանում միայն: Տեղասպանութեան մասին տեղեկութիւն կամ իրազեկութիւն (information) և յիշատակութիւն (remembrance) հանգրուանները փոխանցում են տարին մէկ անգամ Ապրիլ ամսին՝ դպրոցական հանդէսներով ու հեռուստացոյցերի յատուկ ծրագիրներով: Սրանց վրայ անելանում է ժողովրդային երթը Տեղասպանութեան Յուշահամալիր: Միջամտելու պատրաստակամութիւն (willingness to get involved)՝ չի խօսում այդ մասին: Ի հարկէ կան ուսուցիչներ բոլոր դասարաններում, ուլքեր իրենց նախաձեռ-

նութեամբ անելի առաջ են գնում. դա պատահական է և ընդհանուր արդիւնք չի ապահովում, և դեռ անելին, եթէ դասաւանդումը ծրագրուած չի, եթէ ճիշտ մեթոդով չի կատարում, արդիւնքը կարող է նոյնիսկ բացասական լինել:

Ես քաջալերում եմ ձեզ, ուղղակի խնդրում, որ ցեղասպանութեան մասին դասաւանդումը սկսէք վաղ տարիքից: Ծանօթացէ՛ք «Հայոց Ցեղասպանութիւն» վերնագրուած էլեկտրոնային ձեռնարկին, որ տեղադրուած է ՀՀ Կրթութեան և Գիտութեան Նախարարութեան կայքէջում www.spyurq.dasagirq.am հասցեով: Առաջինից իններորդ դասարանների համար կազմուած այս ծրագիրը կարող էք ներբեռնել կայքում առաջարկուած բաժինների մէջ, «գրքերի տեսակներ» գլխի տակ, «հայրենագիտական գրականություն»ը սեղմելով: Այս ենթաբաժնի տակ են երկու էլեկտրոնային գրքերը՝ «Հայոց Ցեղասպանութիւն, Մաս 1» և «Հայոց Ցեղասպանութիւն, Մաս 2» վերնագրերով: Ամբողջ ծրագիրը ներկայացուած է արևմտահայերէն և արևելահայերէն (դասական ուղղագրութեամբ) երկու տարբերակներով: Վստահ եմ, որ արևելահայ տարբերակում գործածուած դասական ուղղագրութիւնը հայաստանեան ուղղագրութեան փոխելը մեծ խնդիր չի լինի ձեզ համար:

Այդ ձեռնարկի մէջ կը հանդիպէք հետևեալ հիմնաւորումներին և կիրառուած սկզբունքներին.

Անժխտելի իրողութիւն է, որ Հայոց Ցեղասպանութեան նիւթը հայ մանուկների մօտ արծարծուի կամ ոչ, որևէ կերպով նրանք առնչուում են նիւթին ու հաղորդում մեր պատմութեան այս սև էջի և նրա պարփակած տխուր և սարսափելի տեսարանների հետ: Նրանց մէջ փոքր տարիքից առաջանում է հետաքրքրութիւնը՝ ի՞նչ պատահեց, ինչպէ՞ս պատահեց և ինչու՞ պատահեց: Ծնող և ուսուցիչ պէտք է պատասխանեն այս հարցումներին: Բայց ինչպէ՞ս:

Որոշ ծնողներ կամ ուսուցիչներ երեխաների «հոգեկանը չվնասելու համար» ոչինչ չեն ասում: Անպատասխան թողնում այս խորհրդաւոր հարցը կարող է անորոշ մտահոգութեան, նոյնիսկ ընդվզումի պատճառ դառնալ: Ուրիշներն էլ երեխայի տարիքին անյարիր բացատրութիւններով անցանկալի տպաւո-

րութիւն են ստեղծում. իսկ դա կարող է չափազանցուած հակազդեցութեան պատճառ դառնալ կամ յարատւ սարսափ, շրջապատի նկատմամբ կասկած և անվստահութիւն և նոյնիսկ նիւթի շուրջ անզգայ անտարբերութիւն առաջացնել: Մեր պատմութեան այս անկիւնադարձը, մեր ազգային լինելիութեան այս պատճառ/հետևանքը պէտք է փոխանցուի հաւասարակշռուած, երեխայի տարիքին յարմար ծրագրով ու յարմարագոյն մեթոդաբանութեամբ՝ պահպանելու համար փոխանցումի իմաստն ու նպատակը՝ առանց սխալ մօտեցումներով հակառակ ազդեցութիւններ թողնելու, առանց վտանգելու երեխայի մէջ ձևաւորուող առողջ հոգին:

Մանկավարժների, հոգեբանների և կրթական ոլորտում աշխատող մասնագէտների կատարած քննարկումները և ընդհանրապէս ցեղասպանութեան ուսուցման այլ օրինակների շուրջ կատարուած խոր ուսումնասիրութիւնները ցոյց են տուել, որ մարդկային իրաւունքների բռնազանցման ու նոյնիսկ դրանց ծայրայեղ երևոյթի՝ ցեղասպանութեան մասին կարելի է խօսել երեխաներին՝ բոլոր տարիքներում՝ եթէ մօտեցումը ճիշտ լինի, եթէ նիւթը և դրա մատուցումը երեխայի տարիքին և մտաւոր մակարդակին համապատասխան լինի:

Յստակ իրողութիւն է, որ ցեղասպանութիւնը որպէս յղացք և հասկացութիւն բարդ է և դժուար ըմբռնելի: Այդու՝ առաջարկում է ցածր դասարաններում դասաւանդումը սկսել պարզ հասկացութիւններից (թեմաներ) և աստիճանաբար խորացումով երեխայի միտքը պատրաստել այդ բարդ յղացքը ընկալել կարողանալու համար: Նման մօտեցում կիրարկում է ԱՄՆ-ի հրեական համայնքներում:

Նախադրեալներ

Ցեղասպանութեան դասաւանդման ծրագիրը պատրաստելու և մատուցման մեթոդը ձևաւորելու գործընթացում պէտք է անպայման նկատի ունենալ հետևեալ կարևոր սկզբունքները, որոնք նախադրեալներն են մեր հետապնդած նպատակի՝ կրկնութեան գնով. Մեր ժողովրդի դէմ կատարուած անմարդ-

կային ոճիրը, համաշխարհային իմաստով՝ ցեղասպանութիւնը աշխարհին ճանաչել տալու և մեր արդար դատը խլելու համար պիտի պայքարենք հայրենիք/սփիւռք, ազգովին, փոքրից մեծ: Ազգային լիակատար դաստիարակութիւն ստացած սերունդները մեր դատի յանձնառու զինուորները պիտի դառնան:

Իսկ այդ նպատակի նախադրեալները՝

- Զգուշանալ երեխայի մէջ ստորադասութեան բարդոյթ առաջացնելուց. խուսափել այն գաղափարից թէ «փոքր ու խեղճ ազգ ենք, մեզ վրայ տիրեցին, ու երբ մենք փորձեցինք մեր իրաւունքները պաշտպանել քշեցին մեզ ու ոչխարի պէս կոտորեցին»:
- Ցեղասպանութիւնը կատարուել է թուրքի ձեռքով, բայց առողջ չէ երեխայի մէջ մի ամբողջ ժողովրդի հանդէպ ատելութիւն կամ վախ ներշնչել:
- Որքան էլ, որ խօսելու լինենք մեր անմեղ զոհերի մասին, պիտի կարողանանք խուսափել զոհի հոգեբանութիւնից և այդ անառողջ հոգեբանութիւնը երեխայի մէջ սերմանելուց:
- Մատուցումը պիտի կատարուի սառն, տրամաբանօրէն, առանց սուգ ու լացի:

Դասարանային բաժանումներ

Ծրագիրը նախատեսուած է երկու մասով՝

Մաս 1

Ա խումբ՝ առաջին և երկրորդ դասարաններ
Բ խումբ՝ երրորդից հինգերորդ դասարաններ

Մաս 2

Վեցերորդից իններորդ դասարաններ

Մաս 3

Տասից տասներկուերորդ դասարաններ

Մեթոդաբանութիւն Մաս 1-ի համար

Նախնական հասկացութիւնները մատուցելու համար առա-

ջարկուած ծրագիրը յենում է գրականութեան վրայ (literature based instruction): Այսինքն թեմաները մատուցում են երեխայի տարիքին և մտաւոր պաշարին համապատասխան պատմութեան խնդիրներին նոյնիսկ բանաստեղծութիւնների միջոցով: Իսկ նկատի առնուած հասկացութիւններ/թեմաները, որոնք պիտի մատուցուեն առաջինից հինգերորդ դասարաններում, հետեւեալներն են՝

Համագործակցութիւն և յարաւոն աշխատանք
Արդարութիւն
Բարեկամութիւն (ընկերասիրութիւն) և
փոխադարձ յարգանք
Նմանութիւններ և տարբերութիւններ
Օրէնք և օրինազանցութիւն
Իրաւունք և պատասխանատւութիւն
Ազատութիւն
Գթասրտութիւն
Ազնւութիւն
Կորուստ
Ինքնագիտակցութիւն
Անսովոր կացութիւններ և դրանք դիմագրաւելու
պատրաստութիւն
Վերապրելու կամք և ճիգ
Մարդու իրաւունքներ, բռնադատում և
պաշտպանում
Եղեռն

Այս թեմաները ընդգրկուած են իւրաքանչիւրի համար առաջարկուած, աշակերտի տարիքին յարմար նիւթերի մէջ (պատմութեան, հեքեայթ, գրոյց, կամ բանաստեղծութիւն): Մանրամասնօրէն առաջադրուած են նիւթը դասաւանդելու մեթոդն ու միջոցները, խաղեր, դասարանային և արտադասարանային աշխատանքներ:

Մատուցուած իւրաքանչիւր թեմա Հայոց Յեղասպանութեան մի երեսակն է ներկայացնում՝ պատճառ, հետևանք, ընթացք շրջագծի մէջ և հնարաւորութիւն է տալիս ուսուցչին

Եղեռնին յղում կատարել և թեմայի ընդձեռած գիտելիքով Եղեռնի տուեալ երեսակի մասին, ըստ աշակերտների տարիքային մակարդակի, բացատրութիւններ տալ:

Թեմաներից մի քանիսը կարելի է դասաւանդել տարրայ ընթացքին և ապա՝ Ապրիլ ամսին անցնել, դարձեալ աշակերտի տարիքին յարմար, ուղղակի Յեղասպանութեանն առնչուող նիւթին, որ առաջադրուած է Եղեռն թեմայի տակ, իւրաքանչիւր դասարանին համապատասխան նիւթով և դասածրագրով:

Մեթոդարանութիւն Մաս 2-ի համար

Վեցերորդ դասարանից սկսեալ, աշակերտը արդէն պատրաստ է ընկալելու Հայոց ցեղասպանութեան համառօտ պատմութիւնը: Ուրեմն, այսպէս՝

Վեցերորդ - Պարզ և համառօտ նիւթ, որ ընդգրկում է նախաեղեռնեան ժամանակաշրջանը՝ «Հայ ժողովուրդը ազատագրումի յոյսով պայքարի է դիմում» վերնագրով: Նիւթը պարփակում է 19-րդ դարի վերջին քառորդի օսմանեան ճնշումների ու հալածանքների նկարագրութիւնը, հայ ֆեդայական շարժումը և 1894-96 ջարդերը՝ իբրև սկիզբը ցեղասպանական քաղաքականութեան դրսևորման: Նոյն դասարանում մատուցում է նաև «Հայոց Յեղասպանութեան պատմութիւնից» նիւթը, որ ընդգրկում է Ա. Աշխարհամարտը և թէ ինչպէս առիթը օգտագործուեց կարելոյն չափ գաղտնօրէն ի գործ դնելու ցեղասպանութեան ծրագիրը:

Առաջարկուած նիւթերին ընկերանում է նախ մեթոդաբանական ուղեցոյցը, ապա մի ֆիդայական երգ, վարժութիւններ՝ դասանիւթը աւելի ընդլայնելու համար և մի ընթերցանութեան նիւթ, այս պարագայում՝ Աւետիս Ահարոնեանի «Հազրէն»:

Եօթերորդ - Դարձեալ պարզ և համառօտ նիւթեր՝ «Ինչպէ՛ս գործադրուեց Հայոց Յեղասպանութիւնը» ուր շեշտը դրւում է հանգրուանների վրայ՝ ցոյց տալու համար, որ «Հայոց Յեղասպանութիւնը կանխամտածուած ծրագիր էր. իսկ պատերազմը աշխարհի ուշադրութիւնից շեղում էր այդ ծրագրի գործադրութիւնը»: Տրւում է նաև «Ինքնապաշտպանութեան կոիւնտեր» նիւթը՝ համառօտ նկարագրութեամբ: Աշակերտները կենտրոնանում են

նան այդ կոիւնտրի արդիւնքի վրայ և քննում դրանց հոգեբանական ազդեցութիւնը այսօր. սա տրուում է «Ինքնապաշտպանութեան կոիւնտրի արդիւնքը դատենք» նիւթով: Նիւթերին ընկերանում են մատուցման դասաձրագիր, ֆիդայական մի երգ, վարժութիւն և մի ընթերցանութեան նիւթ, այս պարագայում՝ Մուշեղ Իշխանի «Մարսափի գիշերը»:

Ութերորդ - Հայոց Ցեղասպանութեան պատմութիւնը շարունակում է այս դասարանում «Անպատիժ մնացած ոճրագործների դատաստանը» և «Թուրքերը ժխտում են Հայոց Ցեղասպանութիւնը» նիւթերով: Աշակերտները սովորում են մանաւանդ դիմակայել թրքական ժխտողականութեան «փաստարկութիւններին»: Նիւթերին ընկերանում են մատուցման դասաձրագիր, վարժութիւն, մի շարք պատմաբանների Հայոց ցեղասպանութիւնը հաստատող կամ ժխտող արտայայտութիւններ, Սարմէնի «Հայրենի տուն» բանաստեղծութիւնը և Լևոն Բաշալեանի «Ցեղին ձայնը»: Ընթերցանութեան նիւթերը ընտրուած են ապագայի վերապրումի և յոյսի գաղափարներ արտայայտելու համար և ունեն առաջարկուած դասաձրագրեր:

Իններորդ - Հայոց Ցեղասպանութեան պատմութեան վրայ անելանում են «Մշակութային ցեղասպանութիւնը» և «Հայասպանութեան հարցը Միաւորուած Ազգերի Կազմակերպութեան մէջ» նիւթերը: Կցուած է ցանկը այն երկրների, որոնք ճանաչել են Հայոց Ցեղասպանութիւնը: Նիւթերին ընկերանում են դասաձրագրերն ու մեթոդական ուղեցոյցը, վարժութիւն և ուսումնասիրութեան նիւթի առաջարկ: Ընթերցանութեան նիւթերն են Շահան Շահնուրի «Հայոց զանգակները» և Արամ Անտոնեանի «Բան չկայ» կտորները՝ իրենց դասաձրագրով: Այս դասարանի համար նախատեսուած նիւթերը վերջանում են 20-րդ դարում իրագործուած ցեղասպանութիւնների և մարդու իրաւունքների ծայրայեղ կոպիտ խախտումների օրինակներով:

Մեթոդաբանութիւն Մաս 3-ի համար

Տասից տասներկուերորդ դասարանների համար պիտի ձևաւորել առանձին, անլի խորացուած ծրագիր/դասագիրք:

ԱՄՆ-ում պատրաստուած «Հայ Դատ» 10, 11, և 12 երեք դասագրքերը և Հայաստանում հրատարակուած «Հայկական հարցի պատմութիւնը» նպատակադրուած են եղել այդ պահանջը լրացնելու:

Բ.

Մեր աշխատանիստի այս երկրորդ բաժնում խօսենք թէ Հայոց Ցեղասպանութեան մասին ինչպէս դասաւանդել աւագ դպրոցում: Ես չեմ հաւատում, որ պիտի սպասել մինչև 11-րդ դասարան՝ «Հայոց պատմութիւն» դասագրքի միջոցով Հայոց Ցեղասպանութեան մասին պարապելու համար: Արդէն դասագրքում էլ շատ բան չկայ: Այս առիթով ես մի համոզում ունեմ, որ պիտի կրկնեմ այստեղ: Եթէ ունենանք լաւագոյնս պատրաստուած դասագիրք բայց ոչ պատրաստ, դժկամ ու յոգնած ուսուցիչ, արդիւնքը ձախողութիւն է: Իսկ եթէ դասգիրքը այնքան էլ յաջող չլինի բայց ուսուցիչը լինի նուիրուած ու գիտակ և միշտ պատրաստ նորութիւններ փորձելու և նոր միջոցներ կիրառելու, նա կը յաջողի լաւագոյնս փոխանցել ոգի, ներշնչել ազգային ինքնութեան գիտակցութիւն, որ դիմակայի ընդդէմ համաշխարհայնացման հոսանքին:

Արդարև հայոց պատմութեան դասաւանդումը կարող է շատ ձանձրալի լինել եթէ ուսուցիչը ծանրանայ իրադարձութիւնների պարզ նկարագրութեան վրայ, անվերջանալի անուններով ու թուականներով: Այս պարագայում աշակերտը կը վերածուի կրաւորական (passive) ունկնդրողի, որ մասնակցութիւն չունի, լսում է որքան որ կարող է ուշադրութիւնը լարել, փորձում է անգիր սովորել այդ անուններն ու թուականները առանց իւրացնելու ժամանակի շունչը, յատկանիշներն ու առաջնորդող գաղափարները և մոռանում է բոլորը՝ քննութիւնը անցկացնելուց յետոյ: Բայց պատմութեան դասը կարող է նաև լինել կենդանի, աշխոյժ՝ եթէ ուսուցիչը հետաքրքիր պատմող է, եթէ աշակերտին մասնակից է դարձնում դասաւանդմանը, քաջալերում նրա հարցադրումները, դէպքերի ու դէմքերի նրա վերլուծումները:

Փորձենք պարզել այն միջոցները, որով կարելի է հասնել նպատակադրուածին՝ ձեզ թողնելով յատուկ ուշադրութիւն

դարձնել և դասաւանդման ընթացքում գիտակցաբար շեշտել այս կէտերը.

- Յատկապէս ծրագրուած ուսուցման, հարցումների և վարժութիւնների միջոցով զարգացնել աշակերտի քննական միտքը, վերլուծելու և տրամաբանելու կարողութիւնը (critical thinking): Եթէ աշակերտը պատասխանի միայն Ո՛վ, Ի՞նչ, Երբ, Ո՛ր, Ինչպէ՛ս հարցերին, դասը վերաբարձրած կլինի, որ ենթադրում է ո՛չ ամպայման նիւթի լրիւ հասկացողութիւն բայց աւելի՝ անգիր սովորած դաս:

- Հարցումները պիտի մղեն աշակերտին մտածելու, վերլուծելու՝ ինչո՞ւ պատահեց, ինչի՞ հետևանք էր, ի՞նչ ազդեցութիւն ունեցաւ հետագայում: Կամ՝ պատմական այդ տիպարը ի՞նչ էր զգում, պատմութիւնը ի՞նչ տեսանկիւնից է դիտում հարցը, դու ի՞նչ ես մտածում այդ մասին, եթէ այսօր տեղի ունենար այս դէպքը, դու ի՞նչ դիրք կը բռնէիր դրա նկատմամբ: Դէպքը կամ երևոյթը ինչպէ՛ս է կապւում քո կեանքին այսօր:

- Տրուած հարցումները պիտի լինեն open-ended: Որո՞նք են open-ended հարցումները, որ օգնում են մետա-ճանաչողութեան (metacognition).

-----ը ի՞նչ հետևութիւններ կամ արձագանքներ կարող է ունենալ.

(What are the implications of -----?)

Ինչո՞ւմն է -----ի կարևորութիւնը.

(Why is ----- important?)

Ինչպէ՛ս կարելի է -----ը ուրիշ ձևով դիտել.

(What is another way to look at -----?)

Շարունակաբար առիթներ ստեղծել աշակերտներին գրաւոր և բանաւոր արտայայտութեան վարժեցնելու, որպէսզի նրա մէջ զարգացնայ կոտ և հակիրճ ոճը, քննական միտքը և տրամաբանութեամբ խօսքը: Աշակերտը պիտի կարողանայ ընձեռել հաղորդակցուելու կարողութիւն, պիտի կարողանայ արագ կողմնորոշուել, ազատ արտայայտուել՝ մտածութեամբ խօսքով և որ կարևորն է՝ ունենալ ստեղծագործելու ունակութիւն: Աշակերտի կողմից ար-

տայայտուած իւրաքանչիւր խելօք միտք կամ դատողութիւն պիտի քաջալերուի: Ուրեմն, առիթ ստեղծել դասարանային քննարկումների և աշակերտներին ազատ թողնել իրենց արտայայտութիւնների մէջ՝ զարգացնելու համար նրանց դատողութիւնն ու վերլուծական կարողութիւնը: Նկատի ունենալ, որ աշակերտը չի կարող իր կարծիքի մէջ սխալ կամ ճիշտ լինել, բայց կարող է պատմական փաստերն ու տուեալները սխալ կամ ճիշտ ըմբռնած լինել, կամ առանց դրանք իւրացնելու կարծիքներ յայտնել: Այդ դէպքում է, որ պիտի ուղղութիւն տալ նրան:

- Սխալներն ուղղել զգուշութեամբ, յատկապէս բանաւոր խօսքի ընթացքում յաճախակի չընդհատել աշակերտին, չկտրել մտքի զարգացումը, չնուաստացնել նրան: Անճիշտ մօտեցման պատճառով, աշակերտը կը խուսափի արտայայտուելուց, անվստահ կլինի: Արդիւնքում՝ կը խաթարուի աշակերտի մտքի թռիչքը: Կրտսեր երեխաների մէջ վառ է երևակայութիւնը և անսահման: Դա հիմքն է ստեղծագործական մտածողութեան: Պիտի խթանել, զարգացնել ու քաջալերել այն:

- Վարժեցնել աշակերտին հետազօտելու, ուսումնասիրելու, քննարկման և մանաւանդ՝ հարցադրումի ենթարկելու որպէս ճշմարտութիւն հրամցուած պատմական որևէ դէպք կամ երևոյթ: Աշակերտը պէտք է զանազանի պատմական փաստերը ցայժմ ընդունուած կարծիքներից կամ պատմութեան մեկնաբանութիւններից:

- Աշակերտին առիթ տալ քննելու փաստերն ու կարծիքները (կամ մեկնաբանութիւնները) և եզրակացութիւնների յանգել: Աշակերտի ուղեղը չպիտի կաղապարել մի շարք «անհերքելի գաղափարներով», հաստատումներով ու «բացարձակ ճշմարտութիւններով»:

- Անցեալի դէպքերն ու երևոյթները կամրջել ներկայի հետ, անցեալը դարձնել այսօրուայ իրականութեան մէջ շարունակուող ազդակ և որոշիչ տարր ներկայի ու ապագայի զարգացումների ոլորտում: Ուրեմն՝ պատմական դէպքը քննարկելիս, աշակերտին մղել այն քննարկելու ո՞չ թէ որ-

պէս մեռած անցեալ, այլ մէկ մասը իր առօրեայի, այլ խօսքով, աշակերտին մղել ինքն իրեն դերակատար տեսնելու տուեալ իրադրութեան մէջ և ըստ այնմ դատելու, որոշում կայացնելու կամ եզրակացութեան յանգելու:

- Դէպքի, դէմքի ու երևոյթի մասին պատմական գիտելիքները փոխանցել շարունակութեան ու փոփոխութեան ըմբռնումներով, ընդգծել պատճառ-հետևանք յարաբերութիւնները:

- Պատմական դէպքը, փաստը կամ երևոյթը օժտել վայրի ու ժամանակի լայն հասկացողութեամբ, որ ենթադրում է աշխարհագրութեան փոխյարաբերութիւնը ընկերային, քաղաքական ու մշակութային կեանքի հետ, ի մէջ առյալ տեղաշարժերի հետևանքները:

- Արտադասարանային աշխատանքներով և մանաւանդ՝ Հայաստանի ներկայ իրավիճակին կապուող հարցերով, Հայ Դատի պայքարի ծիրում տարուող ներկայի գործունէութեանը աշակերտին հաղորդակից դարձնելով, դասաւանդումը դարձնել կենդանի գործ: Դա կարող է Հայկական Հարցը և նրա լուծման ճամբին տարուող պայքարը դարձնել աշակերտի առօրեայ մտահոգութիւնը և հիմքը՝ նրա քաղաքական դատողութեան և աշխարհայեացքի:

- Նիւթը պիտի դասաւանդել կուռ, հակիրճ ոճով ու անաչառ, առանց զգացական ածականների ու որակումների:

- Բարոյախօսութեան օրինակները-հայրենասիրութիւն, գոհաբերութիւն, նուիրում, դէկավարի ու գիտակից հետևորդի նկարագիր ու արժանիք քաղել կենդանի գործից, մանաւանդ՝ օգտուել գեղարուեստական գրականութիւնից:

Այս բոլորը դասաւանդելու լաւագոյն մեթոդը բոլոր միջոցների օգտագործումն է այսինքն՝ Ամբողջական մօտեցում (integrated method) ընդգրկելով պատմական գիտութիւն, աշխարհագրութիւն, բարոյախօսութիւն, գեղարուեստական գրականութիւն, կրօնական, աւանդական ու մշակութային ըմբռնումներ: Աւելի մեծ արդիւնքներ ապահովելու համար, եթէ նոյն մեթոդը այլ առարկաների դասաւանդման մէջ ևս կիրարկուի,

հայ ժողովրդի պատմությունը, նրա իղձերն ու նպատակները կարելի է նիւթ դարձնել այլ առարկաների դասաւանդման ընթացքում ևս: Յիշածս սկզբունքների վրայ անելացրէք մէկ հիմնական սկզբունք, որ պիտի լինի մեկնակէտը Հայոց Յեղասպանութեան դասաւանդման՝ Յեղասպանութիւնը համամարդկային հարց է և Հայոց Յեղասպանութիւնն էլ այդ պարունակի մէջ պիտի դիտել և դասաւանդել: Յեղասպանութիւններ տեղի են ունեցել սկսած պատմական յիշողութեան թոյլ տուած շրջաններից և մեզ հասած արձանագրութիւններից: Չխօսենք հեռու անցեալի օրինակներից. հենց 20-րդ դարը մի զարիւրելի բեմ է եղել զանազան ցեղասպանութիւնների, և դեռ եթէ նկատի չառնենք տեղի ունեցած հազարաւոր ջարդեր, այլ՝ վերցնենք ցեղասպանութեան աքտը միայն, որ բնութագրուած է ՄԱԿի Յեղասպանութեան Ուխտի (Կոնվենցիայի) յօդուածներով: Աֆրիկայի հերերոսների ցեղասպանութիւնից (1904) մինչև Հայոց Յեղասպանութիւն, մինչև հրեաների ողջակիզում ու մինչև մեր օրերը՝ հայերը Ազգրէշանում, քուրդերը Իրաքում ու Թուրքիայում, յետոյ Ռումանդան, Բոսնիան և այսպէս անվերջանալի: Իսկ մարդկային յիշողութիւնը փորձում է խուսափել, չյիշել դրանք: Իրօք որ, ինչպէս Միջազգային Ներում Կազմակերպութեան նախկին քարտուղար Թոմաս Համարբերգն է ասել. «Աշխարհի բռնակալները կամ բռնապետութիւնները յենում են մարդկութեան տգիտութեան և անտարբերութեան վրայ՝ իրենց դիւային ծրագիրները իրագործելու համար»: Յաջորդ էջում բերուած մի քանի բոլորին յայտնի ցեղասպանութիւնների ցուցակը ձեզ կարող է օգնել Հայոց ցեղասպանութիւնը պատմական շրջագծի մէջ դնելու: Եւ մտածե՛ք, թէ ցեղասպանութիւն կրած այս ժողովուրդները իրենց աղիտալի փորձառութիւնը ինչպէ՛ս են ներկայացնում աշխարհին:

Հրեաները ո՛չ մի առիթ չեն կորցնում անդադար յիշեցնելու Հոլոքոստը:

Քամրոջիացիները ամէն գնով աշխատում են պահել իրենց պատմական յիշողութիւնը և աշխարհին պատմել թէ ինչ կատարուեց: Դիթ Փրանը, վերապրող, պատմաբան, դաստիարակ, գրում է «Մեռածները արդարութեան ճիշտ են արձակում:

Նրանց ձայնը պիտի լսուի: Վերապրողների պարտականությունն է բարձրաձայնել, խօսել զոհուածների փոխարէն որ չեն կարող խօսել»: Թուրքի վերապրողները մէկ մէկ դեսպաններ են դարձել և իրենց անձնական պատմութիւնները պատմելով Ռուանդայի ցեղասպանութեան յիշատակը վառ են պահում աշխարհում: Բոսնիացի վերապրողների կատարած մեծ աշխատանքը սատարեց նրան, որ ՄԱԿի մէջ ընդունուեց՝ բռնաբարութիւնը որպէս ցեղասպանութեան գործիք որոշուի: Յատկապէս աքտիւ են Սրեբրինիցայի կանայք: Իսկ մեզ քարոզում են ներել ու մոռանալ:

ԹԻՐԱՄ	Հայեր նաև՝ ասորիներ եւ հույներ	Հրդաներ նաև՝ գնդուներ հաշմանդաններ միասնականներ	Կամբոջիացիներ	Իսլամ բռնիացիներ	Հռոմեացի բռնիացիներ
ՈՃՐԱԳՈՐԾ- ՆԵՐ	Օսմանցի թուրքեր	Նացիստ գերմանացիներ	Կիմեր Ռոմ կուսակցություն	Սերբեր	Հայեր
ԱՌԱՋՆՈՐԴ	Թալաթ	Հիթլեր	Փոլ Փաթ	Միլոսեվիչ	—
ԹՎԱՎԱՆ	1915-1923	1939-1945	1975-1979	1992-1995	1994
ՋՈՀԵՐԻ ԹԻՎԸ	Հայեր՝ 1,500,000 Ասորիներ՝ 500,000 Հույներ՝ 350,000	Հրդաներ՝ 6,000,000 Լեհեր՝ 3,000,000 Գնդուներ՝ 1,000,000 Հաշմանդաններ՝ 200,000 Միասնականներ՝ 5,000-15,000	1,200,000	200,000	800,000
ՀԱՄԱՌՈՒ- ՏԱԳՐՈՒ- ԹՅՈՒՆ (Synopsis)	Նախամտածված ծրագրով, Մեն Թուրան ստեղծե- լու նպատակով, կոտորեցին կամ աշտորեցին նախ ստղամարդկանց, հետո տեղափոխե- ցին և դեպի առ- լիական անապատ քշեցին մնացյալին: Աքաղի ճանա- պարհին գոհվեց տեղափոխվածների մեծ մասը:	Նացիստները իրականացրին Եվրոպայի հրդանների բնաջն- ջումը Բ. Աշխարհամարտի ընթացքում: Կոտորեցին նաև «անմաքուր և անառողջ» համարված մարդկային հա- սարակության հատվածներ՝ «Արյական» մաքուր ցեղ կեր- տելու համար:	Փոլ Փաթը նպա- տակ ուներ ստեղ- ծել կոմունիստ գիտացիությունից կազմված հասա- րակություն: Բռնու- թյան արդյունքում գոհվեց բնակչու- թյան 25 տոկոս՝ սովից, ծանր աշ- խատանքից ու սպանությունից:	Բռնիա-Հերցեգո- վինայում սերբերը իսլամ բռնիացի- ների դեմ իրակա- նացրին «ցեղային մաքրագործում» (ethnic cleansing): Միջոցը՝ հալա- ծանք, չարադրանք, կոտորած, բռնա- բարոտ, սպանու- թյուն:	Երկարամյա միջցեղային թշտամեցի և առեության միջոցառում հույնականե- րը, օգտվելով Ռոմեայի թա- րաքական խառն վիճակից, անկա- խոր կոտորածի ենթարկեցին թուրքի բռնակո- թյունը:

Այսօր, որպէս կանխարգիլման միջոց, կրօնացի ու ամերիկացի ընկերաբանները, պատմաբաններն ու մանկավարժները անհրաժեշտ են համարում հենց դպրոցական աթոռից աշակերտներին սովորեցնել մարդու իրաւունքների կոպիտ խախտումների, և ցեղասպանութեան մասին: Այս ուղղութեամբ մեծ շարժում կայ մանաւանդ ԱՄՆ-ում՝ այս նիւթը պատմութեան դասագրքերում տեղաւորելու: Բայց ինչպէս Քոլորադոյի համալսարանի մանկավարժութեան (education) դասախօս՝ Միլթոն Քլեյն ասել «Ցեղասպանութիւնը ոճիր է այնպիսի զարհուրելի ծաւալով, որ դուրս է երևակայութեան սահմաններից: Մարդկութեան փճացումի այս ծայրագոյն օրինակը չի կարելի աւանդական միջոցներով դասաւանդել: Այսպիսի նիւթը ընկալելու համար, այն որպէս մտքի յղացք ճանաչելու համար, պէտք է մասնակցութիւն (involvement), յանձնառութիւն ու նուիրում (commitment and dedication), որ անցնում է դասախօսութեան, ֆիլմի, տեսաներիզի ցուցադրութեան ու դասագրքի սահմաններ»: Մենք այսօր այդ հրամայականի առջև ենք կանգնած և պիտի փորձենք այն դիմագրաւել:

Զանց պիտի առնեն Հայոց պատմութեան ներկայ դասագրքերի քննարկումը և այն թերութիւնները որ նշեցի բանաւոր խօսքիս մէջ ընդգծեմ միայն, որ իմ կարծիքով նիւթի մատուցման ներկայ ձևը աշակերտին մտածել չի տալիս. աշակերտը սովորում է վերարտադրել սովորածը: Որպէսզի աշակերտի մտքում տպաւորուի մատուցուած նիւթը, ինքը պիտի մասնակից լինի մատուցումին: Նիւթին հետևող հարցումները և վարժութիւնները մանաւանդ պիտի այս նպատակին ծառայեն: Այդու, առաջարկում եմ հետևեալ հասկացութիւնները, որոնցից որևէ մէկին պիտի առնչուեն ձևակերպուած հարցումներն ու վարժութիւնները.

• պատճառ-հետևանք կապակցութիւն (determining cause and effect)

ա. օրինակ 19-րդ դարի վերջերի Օսմանեան Կայսրութեան մէջ, որքան կազմակերպուեց հայ ժողովուրդը, դիմադրական խմբեր կազմեց, քաղաքական նպատակներով խմբակցու-

թիններ ու կուսակցութիւններ կազմեց, այնքան անելացան հալածանքները. կամ՝ որքան անելացան հալածանքները, այնքան անելի կազմակերպուեց հայութիւնը:

բ. օրինակ - Ա. Համաշխարհային Պատերազմի ընթացքում Դաշնակիցների գաղտնի համաձայնութիւնը (Մայքս-Փիքո), որով և՛ ռուս բանակի ռազմավարական շարժումները ճակատներում: Եւ հետևանքը՝ Արևմտահայաստանի հայաթափումը:

գ. օրինակ - Թուրքերի ժխտումը Հայոց Ցեղասպանութեան և 70-ական, 80-ական թուականների հայկական ահաբեկչական շարժումը կամ զինեալ պայքարը՝ որպէս պատճառ ու հետևանք:

• համեմատական ուսումնասիրութիւն՝ եզրակացութեան յանգելուց առաջ (comparative study to reach conclusion)

օրինակ Սփիւքի կեանքում ազգային կուսակցութիւնների ունեցած պատմական ներդրումը (նախքան 1988-ի դարաբաղեան շարժում) համեմատելով նրանց դիրքորոշումը հայոց պահանջատիրութեան (Ցեղասպանութեան համաշխարհային ճանաչում, հողային և նիւթական հատուցում) հարցերում և նրանց յարաբերութիւնն ու աոնչութիւնը Հայաստանի համայնավար վարչակարգի հետ:

• գաղափարների համեմատութիւն և հակադրութիւն (compare and contrast ideas)

ա. օրինակ - Եղեռնի յիսնամեակի բերած անկիւնադարձը, հայ ժողովրդի քաղաքականացման և պահանջատիրութեան իմաստով, տարբեր դրսևորումներ գտաւ Սփիւքում ու հայրենիքում: Համեմատել, զուգահեռներ ու հակասութիւններ գտնել այդ դրսևորումների մէջ ու հետևանքները դատել:

բ. օրինակ - Գաղտնի Բանակի և Արդարութեան Մարտիկների ահաբեկչական արարքներն ու ընտրած թիրախները համեմատել, զուգահեռներ ու հակասութիւններ գտնել և հետևանքները դատել:

գ. օրինակ Սփիւքում տարուած Հայ Դատի պայքարի ծիրում, խաղաղ (քաղաքական-դիւանագիտական աշխատանք և քարոզչութիւն) և զինեալ (ահաբեկչական արարքներ) երկու

գործելակերպերի տուած արդիւնքներն ու թողած ազդեցութիւնները համեմատել, գուգահեռներ ու հակասութիւններ գտնել:

• **գաղափարների կիրարկում (apply ideas)**

ա. օրինակ ՄԱԿ-ի Ցեղասպանութեան Ուխտի մատնանշած կէտերը կիրարկել Հայոց Ցեղասպանութեան պայմանների, միջավայրի ու ներգործող ազդակների վրայ:

• **գաղափարների սինթեզ (synthesizing ideas)**

ա. օրինակ - Որոշ մարդիկ հաւատում են, թէ եթէ հայը թուրքի դէմ գէնք չվերցնէր, թուրքը հային չէր կոտորի: Աշակերտը կառնի դերը ժամանակի ղեկավարի՝ որոշելու համար՝ գէնք վերցնել թշնամու դէմ թէ ոչ: Եթէ հայը գէնք վերցրած ու դիմադրած չլիներ, ինչպէ՛ս պիտի փոխուէր իրավիճակը: Հիմա, տասնամեակներ յետոյ, երբ տեղեակ ենք պատմութեան ընթացքից, այն օրերի կեցուածքի մասին ի՛նչ կարծիք ունենք:

բ. օրինակ Սէյմի լուծարքից և Վրաստանի ու Ազրբէյջանի անկախութեան յայտարարութիւնից յետոյ, երկու ընտրանք ունէր հայ ղեկավարութիւնը: Աշակերտը կառնի այդ ղեկավարի դերը և կը փորձի որոշում տալ: Եթէ անկախութիւն յայտարարուած չլիներ, հայերը դիմած լինէին ռուսների օգնութեան և թուրքերն էլ ճանաչած չլինէին Հայաստանի անկախութիւնը, ինչպէ՛ս կը փոխուէր կացութիւնը: Այսօր, տասնամեակներ յետոյ, արդեօք ո՛րը կը լինէր ճիշտ ճամբան: Կա՞ր մի այլ ընտրութիւն:

գ. օրինակ Հայաստանի երրորդ Հանրապետութեան կեանքում կարևոր խնդիր է Հայաստան-Թուրքիա յարաբերութիւնը: Աշակերտը կառնի Հայաստանի իշխանութեան դերը և կը փորձի որոշում տալ՝ նկատի առնելով այն բոլոր ազդակները, որոնք ներգործում են այս խնդրի ճշտորոշման վրայ:

• **գաղափարների մեկնաբանութիւն (interpreting ideas)**

• **քննական կեցուածք աղբիւրների նկատմամբ և նրանց արժեւորում (analyzing and evaluating primary sources)**

• **ժամանակագրութեան ըմբռնողութիւն (understanding chronology):**

Դասարանային աշխատանքը հետաքրքիր դարձնելու և քո-

լոր աշակերտներին մատչելի դարձնելու համար ու նաև նիւթը լաւագոյնս իրացնել տալու համար, հաւաքական աշխատանքի մեթոդը կամ համագործակցային ուսուցումը (cooperative learning method) կարելի է յարմարագոյնը համարել: Աշակերտները փոքրիկ խմբերով աշխատում են մի ընդհանուր խնդիր լուծելու, մի ընդհանուր թեմա ուսումնասիրելու կամ նոր մտայղացում, նորարարութիւն իրականացնելու: Ուսուցիչը դասարանում աշակերտներին խմբերի բաժանելով, տալիս է նրանց դասանիւթին առնչուող զանազան թեմաներ և այդ թեմաներին համապատասխան յաւելեալ նիւթեր: Աշակերտները հաւաքական աշխատանքով պատրաստում են զեկուցումները, և խմբերի խօսնակները զեկույցները ներկայացնում են դասարանին: Աշակերտներին խմբերի բաժանելու մէջ ուսուցիչը երկու ձև կարող է որդեգրել՝

ա. խմբերը մնում են նոյնը բոլոր աշխատանքների համար. այս պարագայում խմբերի մէջ մրցակցութիւն է ծագում, որ ունի իր դրական և բացասական կողմերը.

բ. ամէն աշխատանքի համար խմբերի նոր բաժանում է կատարում, այս պարագայում ուժերը ատելի պատահական են դասաւորում և բոլոր աշակերտներն էլ իրարու հետ համագործակցելու առիթ են ունենում:

Երկու պարագաներում էլ ուսուցիչը պիտի փորձի խմբերում ընդգրկել տարբեր կարողութիւնների տէր ու տարբեր մտածողութեամբ աշակերտներ:

Հաւաքական աշխատանքի մեթոդը որդեգրելով նիւթը քննարկում է իր ողջ բազմազանութեան մէջ: Իւրաքանչիւր աշակերտ առիթ է ունենում իր կարծիքը յայտնելու, միւսներին սովորեցնելու, միւսներից սովորելու: Այս մեթոդով նաև խթանում է աշակերտների հետաքրքրութիւնը և ստեղծագործական մտքի զարգացումը: Եւ ամենից կարևորը՝ այս մեթոդը համագործակցութեան յղացքի գործնական օրինակն է:

Այս բոլորը արդիւնաւետ կլինի եթէ ուսուցիչը ինքը վարժ լինի մեթոդի օգտագործմանը, ունենայ ղեկավարման, որոշումներ կայացնելու, հակասութիւնների կառավարման և լուծման կարողութիւններ: Ուսուցիչը պիտի կարողանայ հսկել գործըն-

թացին և աշակերտներին նախապատրաստել: Ուրեմն պետք է՝

1. Ընտելացնել աշակերտներին մեթոդի հետ և տրամադրել ճիշտ պայմաններ՝ իմաստաւորուած ուսումնական փորձ ձեռք բերելու համար

2. Ստեղծել միջավայր, ուր մտածում են թէ՛ ուսուցիչը և թէ՛ աշակերտները

3. Յստակ ու պարզ ներկայացնել կատարուելիք աշխատանքը, նպատակն ու ակնկալուող արդիւնքները:

Հաւաքական աշխատանքի մեթոդի կամ համագործակցային ուսուցման (cooperative learning method) կիրառման արդիւնքում աշակերտի մէջ առաջանում է՝

1. ներքին մղում յաջողութեան հասնելու

2. իրավիճակին ուրիշների տեսանկիւնից դիտարկելու կարողութիւն

3. հաղորդակցուելու, խօսակցին լսելու ունակութիւն

4. հանդուրժողականութեան ձևաւորում

5. գործակցելու և ո՛չ մրցակցելու գիտակցութիւն

6. նոր ձևերի ու ուսումնադաստիարակչական միջոցների նկատմամբ համարձակ կեցումածք և ընկալելու պատրաստակամութիւն:

Որպէս օրինակ՝

Եթէ դասարանում նիւթը օրինակ Վանի ինքնապաշտպանութիւնն է, որի մասին շատ համառօտ տեղեկութիւն կայ դասագրքում: Մի ձևն այն է, որ ուսուցիչը նիւթը պատրաստի և դասախօսութիւն կարդայ: Աշակերտները նոթեր կը վերցնեն և յաջորդ դասին կը պատասխանեն: Մէկ այլ ձևն էլ այն է, որ ուսուցիչը գործուղի աշակերտներին Վանի ինքնապաշտպանութեան թղթապանակը (portfolio) պատրաստելու: Աշակերտները խմբերի բաժանուած, իրաքանչիւր խումբ օրինակ հետեւեալ թեմաներից մէկ կամ երկուսը կը ստանձնի.

- Ջնդերի նկարագիրը և յարաբերութիւնը հայ դեկավարների հետ

- Վանում գործող կուսակցությունները
- Վանի շրջակայքում կատարուած իրադարձութիւնները
- Ինքնապաշտպանութեան որոշում և կազմակերպում
- Ինքնապաշտպանութեան ղեկավարներ և ժողովրդի մասնակցութիւն

- Հայ կամաւորական խմբի և ռուսական զօրքերի մուտք

- Մէկամսնայ անկախութիւն

- Գաղթ և կոտորած

- Վանի ինքնապաշտպանութեան հոգեբանական ազդեցութիւնը

- Նկարներ դերակատար անձանցից և պաշտպանութիւնից

Իրաքանչիւր խումբ իր ուսումնասիրութիւնը կը բերի դասարան, և դասարանը կունենայ բաւարար պատկեր Վանի ինքնապաշտպանութեան մասին:

Այս բոլորի վրայ աւելացրէք դասարանային և արտադասարանային յաւելեալ աշխատանքներ, որոնք միտում են աւելի խորացնելու աշակերտների հետաքրքրութիւնը: Օրինակ՝

- աշակերտը մէկ յաւելեալ գիրք է կարդում և դասարանի առջև զեկոյց է ներկայացնում.

- դրսի աղբիւրներից օգտուելով, ցեղասպանութեան կապուող մի դէպքի կամ դէմքի մասին աշակերտը կարճ զեկոյց է պատրաստում և դասարանին ներկայացնում.

- դրսից դասախօսներ են հրաւիրում դասարանի միապաղաղութիւնը խախտելու համար.

- խողա-տետողական միջոցներ են օգտագործում.

- ցեղասպանութեան կապուող մի դէպք է բեմադրում և դերաբաշխութիւնը կատարում է աշակերտների միջև.

- աշակերտները հարցազրոյց են կատարում երկրորդ և երրորդ սերնդի վերապրողների հետ.

- շրջապտոյտներ կազմակերպել՝ յատկապէս Ցեղասպանութեան Թանգարան.

- դասարանում վիճելի նիւթեր քննարկել.

- կապ ստեղծել Սփիւռքի կամ հայրենիքի որևէ դպրոցի կամ երիտասարդական կազմակերպութեան հետ և կիսել սովորած նիւթերը:

Շարքը կարելի է երկարել:

Մէկ վերջին առաջարկ որ ունեմ Յեղասպանութեան դասաւանդումը ազդեցիկ դարձնելու համար, մի բան որ կարող է օգտակար լինել որևէ նիւթ դասաւանդելու պարագայում. նախքան դասաւանդումը սկսելը ճշտէ՛ք տուեալ նիւթը դասաւանդելու ձեր նպատակը, միջոցներ խորհէ՛ք աշակերտների հետաքրքրութիւնը և ցանկանալ սովորելու մղումը հրահրելու համար: Յաջորդ էջի վրայ բերուած է մէկ օրինակ, որ ընդգրկում է նշուած մեթոդը և օգնում ուսուցչին որևէ նիւթի դասաւանդումը ծրագրելու, այն պատահականութեան չթողնելու և նպատակաւորաբար առաջ գնալու: Լաւագոյն ուսուցիչը նա է՝ ով ամէն գիշեր մտովի պատրաստում է յաջորդ օրը իր տալիք դասը, թէկուզ եթէ այդ նոյն դասը դասաւանդել է քսան տարի շարունակ:

Ուղեցույց
Դասածրագիր (Lesson plan) կազմելու համար

Ուսուցիչ/ներ

Նիսի

Դասարան _____ Գլուխ թիվ _____ տնոգություն _____

1) Դասաւանդումը ինչ նպատակ է հետապնդում

Աշակերտները պիտի կարողանան ըմբռնել _____
_____ հասկացութիւնները

Ինչո՞ւ կարևոր է դրանք սովորել _____

2) Ինչ միջոցներ կամ նիւթեր են օգտագործուելու _____

3) Աշակերտների հետաքրքրութիւնը շարժելու համար (to motivate students)

Ուսուցիչը հարց է տալիս, թէ աշակերտները ի՞նչ գիտեն այդ նիւթի մասին, պարզաբանում է անհասկանալի բառերը և հասկացութիւնները, բացատրում է, թէ ինչ պիտի սովորի աշակերտը

4) Դասաւանդում

Ուսուցիչը _____

Աշակերտը _____

Հարցումներ ու պատասխան (աշակերտի սովորածը ստուգելու համար)

5) Գործնական աշխատանք (Guided group practice) - աշակերտի ընկալումը լրացնելու համար

6) Ցանկեալ աշխատանք (արտադասարանային) _____

7) Ստուգում և գնահատում (զանազան աշխատանքներին և քննարկումներին աշակերտի մասնակցութիւնը չափելով, ուսուցիչը արժեւորում է, թէ նա որքանով է ըմբռնել տուեալ հասկացութիւնները)